

ОСОБЛИВОСТІ САНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ВЕЛИКОМУ ПРОМИСЛОВОМУ МІСТІ: НА ПРИКЛАДІ ХАРКОВА (1943–1991)

Метою статті є виявлення особливостей санітарної політики радянської влади, які в той же час розкривають окремі сутнісні риси радянської системи як такої. Визначено, що масові заходи із санітарної очистки Харкова в період повоєнної відбудови відбивають планово-мобілізаційні риси радянської системи. В той же час вказані заходи сполучались із громадською ініціативою в цьому напрямку. Пояснюється, що вибір влади саме на користь проведення дешевих масових профілактичних заходів у справі ліквідації інфекційних захворювань, як і слабке оснащення промислових підприємств очисними спорудами, визначалося пріоритетним фінансуванням ресурсо-витратної важкої промисловості. Встановлено, що санітарна очистка міста впродовж тривалого періоду здійснювалася за умов часткового вакууму у союзному законодавстві. В такій ситуації діяльність санітарних лікарів нерідко була представлена випадками небальства, шахрайств, корупції.

Ключові слова: радянський Харків, історія охорони здоров'я, місячники чистоти, громадські санітарні інспектори, надзвичайні протиепідемічні комісії.

Довгий час радянська історія досліджувалася переважно в економічному або політичному аспектах. Зокрема, приділення головної уваги вивченню політичної системи СРСР в умовах «холодної війни» сформувало на Заході в колі антикомуністичної історіографії схематичну картину минулого у вигляді концепції «тоталітаризму», яка звела під спільний знаменник суспільства з різним соціально-економічним ладом, тим самим заплутавши питання про їхню сутність [31, с. 13]. Для розуміння «тоталітарних» суспільств, куди дівішим від фокусування виключно на методах приборкання інакодумців, на наш погляд, є ставлення влади і суспільства до громадського здоров'я, дослідження мотивів і шляхів його поліпшення. В залежності від характеру суспільства, вони будуть різними, яскравим прикладом чому є виховання сліпоглухонімих дітей в СРСР, що неможливо уявити у випадку нацистської Німеччині, де здійснювалася програма Т-4 із примусової евтаназії неприцездатних осіб.

Виходячи з цього, об'єктом нашого дослідження ми обрали неминущі проблеми міського благоустрою, які стосуються кожного, санітарний стан міста та інфекційної захворюваності, а предметом – політику радянської влади та зусилля медиків, громадськості, комунальних органів з їхнього розв'язання. При цьому зазначимо, що типовість санітарного стану Харкова, порівняно з іншими великими містами УРСР, відзначалася у документах обласного державного і партійного керівництва [16, арк. 18].

Проблема міської санітарної політики в Україні вперше була проаналізована у праці засновника української школи комунальної гігієни О.М. Марзеєва [20]. Подані в ній поради щодо раціоналізації санітарних заходів, засновані на аналізі досвіду західних країн, були використані радянською владою в подальшому облаштуванні Харкова. Спільною рисою цінних з фактологічної точки зору праць дослідників харківської охорони здоров'я І.Д. Хороша [29] та Д.Ф. Каракаша [18] є переважне приділення уваги успіхам радянської охорони здоров'я, що робить її історію неповною, а отже й не до кінця зрозумілою. В цьому контексті несподіваними для автора виявилися твердження британського дослідника Дональда Філтцера про недосвідченість радянських лікарів у діагностуванні інфекційних хвороб, про примітивність санітарії в радянських містах перед війною, хоча інші його тези стосовно методів повоєнної санітарної політики цілком підтверджуються

архівними даними з історії Харкова [32]. Питання стану комунальної мережі і діяльності санітарних служб в українських містах у 20–30-ті рр. ХХ ст. висвітлені у працях сучасних українських істориків. Зокрема, з праці І.Ю. Робака і Г.Л. Демочко ми дізналися, що розглянуті в даній статті елементи санітарної політики радянської влади у Харкові беруть свій початок з 20-х рр. й тоді вони мали більш суворий характер [27, с. 86–89, 97–100]. Причини повільної розбудови комунальної галузі українських міст протягом 1920–30-х рр. пояснюються у праці М.В. Борисенко [1]. Врешті історія розв'язання санітарних проблем у повоєнні радянські часи розглядається у ґрунтовній колективній «Історії міста Харкова ХХ століття» [17]. У статтях І.Ю. Робака показано досвід подолання екологічних проблем у Харкові в 1950–80-ті рр., зв'язок санітарного стану зі станом водопостачання, каналізації, санітарної очистки, представлена історія розбудови міської комунальної мережі [25; 26].

Метою статті є виявлення специфічних для радянської влади підходів вирішення проблем санітарного облаштування міста, які в той же час демонструють її загальні сутнісні риси.

Особливостями санітарного стану та санітарної політики радянської влади у Харкові протягом зазначено періоду були: масовість заходів із санітарної очистки міста; детальна регламентація його санітарного облаштування; широкі права санітарних лікарів; слабке оснащення промислових підприємств очисними спорудами. Розглянемо ці особливості на конкретних прикладах.

Масовий і мобілізаційний характер санітарних заходів яскраво проявився у роки повоєнної відбудови (1943–1951) і полягав не тільки у втягненні великої частини населення в кампанії з прибирання міста, але й у масовому охопленні населення профілактичними заходами (огляди, вакцинації, контроль за епідемічними вогнищами) [14, арк. 28]. Про масовість заходів свідчить кількість людей, залучених протягом 1944–1945 рр. до кампаній із санітарної очистки міст України – вона склала близько 1/3 населення [20, с. 5]. На широке застосування практики масового залучення цивільного населення до санітарної очистки радянських міст у перші повоєнні роки звернув увагу британський дослідник Дональд Філтцер, який пояснював її не стільки воєнними руйнаціями, дефіцитом транспорту чи палива, скільки довоєнною нерозвиненістю міських каналізаційних мереж, хоча в більшості міст і робітничих селищ Харківської області до Другої світової війни вже діяли водогін і каналізація [32, р. 2].

Відповідаючи на питання, що можна було зробити в скрутних повоєнних умовах, системне поліпшення яких було відкладене у часі, Філтцер показав, що радянська влада досягла значних успіхів у приборканні інфекційних хвороб, наблизившись до рівня індустріально-розвинених країн ще у другій половині 1940-х рр., завдяки дешевим превентивним і контрольним масовим заходам: «Економічна логіка сталінізму мабуть полягала в тому, що було дешевше зупинити хворобу шляхом профілактики і контролю спалахів епідемій, ніж шляхом відволікання значних інвестиційних ресурсів у санітарну реформу. Тому повоєнний період позначився запуском широких охороноздоровчих програм з імунізації проти інфекційних захворювань, з проведення регулярної дезінфекції певних цільових груп населення, з ідентифікації та ізоляції носіїв хвороб або бацилоносіїв, з перевірок працівників громадського харчування і ринкових торговців на бактеріальне забруднення і з просвіти населення з приводу гігієни» [32, р. 10, 339, 341].

З перших днів після остаточного вигнання нацистів з Харкова 23 серпня 1943 р. розпочалося очищення вулиць, до чого було залучене усе населення міста. В місячниках і недільниках чистоти восени 1943 р. та навесні 1944 р. взяли участь 97 тис. харків'ян. Цими заходами керували виконавчі комітети районних рад, райкоми партії, міське житлове управління, яким пропонувалося широко популяризувати досвід залучення населення до масових кампаній зі збирання і вивезення сміття, в тому числі, шляхом організації соціалістичних змагань між вулицями, домоуправліннями та районами на кращий санітарний стан [3]. Як наслідок, станом на травень 1944 р. були обстежені та

очищені десятки тисяч об'єктів, з яких вивезено або закопано в землю тисячі тон сміття і нечистот [2; 7, арк. 9].

У відповідь на зростання захворюваності на тифи, малярію внаслідок реевакуації населення, та з огляду на загрозу поширення чуми та холери, був створений актив громадських санітаторів при поліклініках, вибори та підготовку якого здійснювали органи санітарного нагляду. Основними складовими боротьби були: виявлення підозрілих на інфекційні захворювання шляхом подвірних обходів, термінова госпіталізація усіх лихоманкових хворих, своєчасна обробка джерел інфекції, дезінфекція питних джерел. Що міг зробити медичний персонал вкупі із санітарним активом, який нараховував понад 800 осіб, ілюструють дії малярійних загонів, які навесні 1944 р. обстежили сотні тисяч осіб та обробили ще десятки тисяч житлових приміщень. Колосальна профілактична робота зумовила щорічне скорочення захворюваності на малярію: якщо у 1944 р. було зареєстровано 11398 випадків малярії, то вже у 1947–4326 [9, арк. 127, 132].

Діяльність санітарного активу зберігалася і в наступні роки. Порівняно з кінцем 1940-х рр., на середину 1960-х рр. його чисельність не змінилася. Активісти брали участь в обстеженні санітарного стану харчових об'єктів, доглядали хворих на дому [5]. Протягом 1970-х рр. у рейдах з перевірки санітарного стану домоволодінь брали участь не тільки працівники райсанепідстанцій, міліції, громадські інспектори, але й депутати [13, арк. 40].

Восени 1944 р. у Харкові були створені міська та районні надзвичайні протиепідемічні комісії. В рамках їхньої діяльності працівники медико-санітарної мережі закріплювалися за вокзалами, гуртожитками, школами, окремими квартирами для систематичного нагляду і проведення протиепідемічних заходів. Масовість в діях комісій сполучалася із системністю і суворим контролем. Комісії поставили завдання в найкоротші терміни виявляти хворих (не пізніше 3-х днів від початку хвороби) та госпіталізувати їх (не пізніше 1-ї доби з моменту повідомлення) [8, арк. 1].

Коли термінова госпіталізація інфекційних хворих опинилася під загрозою зриву через брак транспорту, завідувач Харківським міськздоровідділом М.Я. Сухарев запропонував доставляти хворих на підручних візках за допомогою медичних працівників і громадськості [6, арк. 3–4]. Разом з тим, виконками районних рад отримали право залучати для санітарної очистки міста, ремонту вбиралень і колодязів все населення в порядку трудової повинності, а також мобілізувати гужовий і автотранспорт підприємств та організацій протягом двох тижнів, керуючись розпорядженням РНК СРСР від 10 квітня 1944 р. та РНК УРСР від 12 квітня 1944 р. № 270 [22]. Винні у порушенні постанови про санітарне облаштування Харкова підлягали штрафу до 100 рублів або примусовій праці терміном до одного місяця.

Так звані «місячники чистоти» зіграли величезну роль в умовах повільного відновлення системи санітарної очистки в містах. Здійснення таких заходів після Другої світової війни було обумовлене її безпрецедентними за катастрофічності наслідками. В результаті комплексу профілактичних заходів органам місцевої влади і працівникам охорони здоров'я станом на 1946 р. вдалося ліквідувати у Харкові спалахи найнебезпечніших захворювань. На 1953 р. повністю ліквідована захворюваність на малярію, різко знижена – на дизентерію, дифтерію, венеричні хвороби, згодом ліквідовані поліомієліт, бруцельоз, туляремія. Проте, збереження практики мобілізацій трудових колективів для прибирання міста, що було зрозумілим наприкінці 1940-х рр., у 1970–80-ті рр. виглядало вже як анахронізм, маючи директивний та авральний характер, коли населення фактично безкоштовно виконувало функцію комунальних органів.

Санітарне облаштування Харкова протягом повоєнного часу регламентували численні «загальнообов'язкові рішення» міської ради [21; 24]. Згідно з ними, відповідальними за дотримання санітарного режиму домоволодінь оголошувались управдоми, коменданти, власники приватних будинків, їхні орендарі, забудовники, які повинні були тримати в чистоті власні будинки, займатися облаштуванням і систематичним прибиранням прилеглих до них вулиць. За ділянки міста, не закріплені за жодною організацією чи особами,

відповідали керівники райкомгоспів. Вулиці і майдани міста повинні були прибиратися тричі на день. Рішення приділяли велику увагу уніфікації вигляду житлових будинків Харкова. Заборонялося вивішувати одяг на балконах, що виходили на вулиці, захарашувати їх важкими речами [23].

У той же час до 1988 р., коли були прийняті «Санитарные правила содержания территорий населенных мест», в СРСР не існувало єдиного документу, який би регламентував три складові санітарної очистки: раціональне збирання, швидке видалення та надійне, економічно доцільне знешкодження відходів. Жодний з цих механізмів як слід не діяв. Зокрема, не було роздільної утилізації промислових і побутових відходів, спеціалізованого транспорту для видалення сміття, не визначений режим цієї процедури.

Нагляд за порушеннями санітарного стану Харкова був покладений на міліцію і міську санітарну інспекцію, права та обов'язки лікарів якої були визначені у 1973 р. «Положением о государственном санитарном надзоре в СССР». Вказуючи шлях боротьби за належний санітарний стан у важких умовах повоєнної відбудови, голова міськздоровідділу М.Я. Сухарев звертався до санітарних лікарів: «Вам даны неограниченные права их надо умело использовать и дело санитарного благополучия г. Харькова будет обеспечено» [6, арк. 9]. Безумовно, що за відсутності чітких законодавчих рамок санітарні лікарі, маючи такі повноваження і керуючись «гігієнічною думкою», піддавались спокусі зловживань та шахрайств навіть за сталінських часів, коли корупція чи навіть недбальство були вкрай небезпечними справами.

У серпні 1945 р. на низці заводів Харкова було зафіксовано багато важких шлунково-кишкових отруєнь, у тому числі, одне летальне [30, арк. 3]. Причиною стало використання зіпсованих м'ясних продуктів для приготування їжі. Не в останню чергу, це трапилося внаслідок недбалості санітарних лікарів, які нерегулярно перевіряли продукти при закладці до котла [там само, арк. 6]. Нерідко відділ робітничого постачання вилучав з магазинів продукти, що починали псуватися і, керуючись «економічними» міркуваннями, направляв їх на переробку до їдалень. Репресований в минулому керівник санітарної служби заводу № 75 Шахиджаньян, не бажаючи псувати стосунки з керівництвом відділу робітничого постачання, безвідмовно санкціонував придатність явно зіпсованих продуктів. Як бачимо, в останньому випадку лікар опинився скоріше заручником поширеної злочинної схеми.

Як відмічав співробітник Міністерства охорони здоров'я УРСР Лиманський, який відвідував Харків з інспекцією 1953 р., не дивлячись на те, що 70 % працівників міської СЕС складали досвідчені спеціалісти віком понад 45 років, вони рідко бували у відповідних закладах і не викривали елементарних недоліків [15, арк. 1]. Те ж саме відмічав і річний звіт про санітарно-епідемічний стан Харкова за 1953 р., в якому вказувалось, що санітарні лікарі «проявляют беззубость и либерализм по отношению к отдельным хозяйственникам – нарушителям санитарного режима... недостаточно контролируют работу лечебных учреждений, не выполняют своевременно и качественно противоэпидемических мероприятий» [10, арк. 18].

Як наслідок, у 1952 р. спостерігалось значне зростання дитячої смертності від дизентерії в одному з дитячих медичних об'єднань [15, арк. 3]. Матері там виписувалися після одужання без обстеження на бацилоносійство, що створювало загрозу поширення інфекції. Персонал лікарні проходив медогляди нерегулярно чи взагалі уникав їх. Районна СЕС, знаючи про це, щоправда, відреагувала застосуванням штрафів до окремих працівників. У районі діяльності об'єднання замість активного виявлення інфекційних хвороб серед дітей, останнє відбувалося лише за зверненням, відтак госпіталізація у 30–40 % була пізньою [15, арк. 4]. Загрозлива ситуація тоді склалася в двох районах Харкова, де внаслідок вказаних недоліків діти хворіли на дизентерію по кілька разів.

Джерелами інфікування були також харчові заклади внаслідок порушення саннаглядом законодавства під час їхнього прийому до експлуатації. Наприклад, приймаючи магазин, саннагляд міг пропустити відсутність вбиральні, рукомийнику, каналізації, в той час,

як працівники торгівлі користувалися вбиральною у будівлі сусіднього гуртожитку; відсутність позначок про перевірку на інфекційні хвороби у санітарних книжках; доступ до продуктів харчування у магазині, що знаходився поблизу міської СЕС; зберігання в підсобному приміщенні їдальні немитих консервних банок і кісток; наявність незаконно відкритих закладів харчування [15, арк. 8–10]. Загалом лише 50 % закладів громадського харчування у 1953 р. були забезпечені холодильними установками [10, арк. 2].

Ще однією рисою санітарного стану Харкова до 1970-х рр. була непорядкованість промислових викидів у повітря і ріки міста. Джерелом забруднення відкритих водойм міста на середину 1960-х рр. були близько 50 підприємств, які скидали до річок недостатньо чи взагалі неочищені промислові стоки внаслідок відсутності каналізації. Влітку 1965 р. у харківських річках з вини промислових підприємств була знищена риба [4]. «Мертвими» ріками, які містили нафтопродукти, вже тоді вважалися Уди, Немишля, Роганка, Студенок, Мжа. При цьому береги річок використовувалися населенням під городи. Попри наявність очисних споруд на основних 26 промислових підприємствах Харкова, вони не всюди забезпечували якісне очищення стоків. Це призводило до ще більших проблем, ніж забруднення річок, наприклад, коли жир, який не очищувався М'ясокомбінатом, вивів з ладу міську каналізаційну мережу [13, арк. 29, 31].

На початку 1970-х санітарний нагляд відмічав вкрай повільні темпи будівництва очисних споруд на промислових підприємствах і об'єктах міської каналізації. Попри прийняття у 1960 р. Верховною Радою УРСР Закону про охорону природи, десять років потому гіганти промисловості Харкова – ХТЗ, «Серп і Молот», ХЕМЗ, завод ім. Малишева, – продовжували забруднювати ріки та атмосферу шкідливими викидами [28]. Оскільки будівництво нових очисних споруд було ще не завершено, в місті відбувалися непоодинокі аварії перевантаженої каналізаційної мережі. У 1970 р. сталася аварія на насосних станціях заводів ХЕМЗ і ХЗТО, в результаті чого Основ'янське озеро і річка Харків були забруднені стічними водами [12, арк. 18]. Тоді за вимогою міської СЕС та органів міліції були встановлені плакати про тимчасову заборону купання в озері, ґрунт у місцях забруднення піддали дезінфекції, замінили воду у річці Харків. Керівники підприємств-винуватці аварії були оштрафовані. Цей, а також інші випадки системного забруднення річок, примусили прокуратуру порушити кримінальні справи на директорів заводів, в результаті чого на підприємствах посилювався контроль за експлуатацією очисних споруд, завдяки втручання міністра оборони на заводі ім. Малишева побудовані очисні споруди із системою зворотного водопостачання [12, арк. 19]. У 1970–80-х рр. була проведена значна робота з вирішення проблеми водовідведення, знезараження і використання стічних вод Харкова. Зокрема, у 1974 р. введена в експлуатацію друга в Європі за глибиною закладання і найбільша в Україні Головна каналізаційна насосна станція, що дозволило відмовитися від експлуатації приблизно 20 малопотужних насосних станцій і припинити подвійне-потрійне перекачування стоків у місті [19].

Причиною викидів неочищених промислових стоків до річок було те, що підприємства, намагаючись виконати планові показники, позбавлені необхідності оновлювати виробничий парк (якщо така необхідність не диктувалась адміністративно), обирали найлегший і, разом з тим, найшкідливіший шлях господарювання: «У нас же, к сожалению, на многих заводах и фабриках очистными сооружениями никто не интересуется. Это можно подтвердить и тем, что средства, отпускаемые на эти цели, из года в год не используются» [11, арк. 9]. З цього приводу британський дослідник Дональд Філтцер відмічав: «Коли... я розповідав, як промислові міністерства послідовно відмовлялися виділити фонди для очищення викидів їхніх фабрик, це не обов'язково було результатом байдужості чи злої волі, але логічною відповіддю на вимоги сталінської планової системи... відповідало її внутрішній логіці» [32, р. 352]. Спрямування коштів на суттєвий розвиток і модернізацію соціальної сфери та міської інфраструктури, принаймні у перші повоєнні роки, ускладнював пріоритетний розвиток ресурсно-витратної важкої індустрії з низькою продуктивністю праці, яка

склалася за правління Й. Сталіна і яку, до того ж, треба було відновити якомога швидше після руйнацій Другої світової війни [32, р. 342–343, 349]. В свою чергу, таке «нехтування» пояснює нам, чому в рамках надзвичайних протиепідемічних заходів Сталін надав перевагу масовій імунізації населення і здійсненню дешевих масових кампаній із санітарної очистки міст. Подібне нехтування у 1950–70-ті рр. відбивалося у ставленні керівників важкої індустрії до оснащення підприємств Харкова очисними спорудами, що відкладалося як другорядна справа допоки ситуація не стала критичною.

Таким чином, усі чотири розглянуті характеристики санітарної політики і санітарного стану радянського Харкова відображають більш широкі особливості функціонування радянської системи загалом. Так, масові заходи із санітарної очистки Харкова, вперше випробувані під час громадянської війни через примусове залучення військовополонених, «нетрудових елементів», а згодом й усього населення, відбивали планові, централізаторські, мобілізаційні риси радянської системи, які виявилися ефективними й у період повоєнної відбудови. В той же час, протягом цього періоду вони набули значною мірою добровільного характеру. Це, а також те, що дріб'язкова регламентація міського благоустрою на місцевому рівні співіснувала із законодавчим вакуумом у сфері санітарної очистки на союзному рівні, що призводило до зловживань з боку санітарних лікарів, відображає схематизм «концепції тоталітаризму» стосовно аналізу радянського суспільства, де централізований примус співіснував із низовою ініціативою, всеохоплюючий контроль – із законодавчою непорядкованістю. Врешті решт, функціонування сталінської промисловості відтягало на себе переважну частину коштів, що зумовило як нехтування очисними спорудами у промисловості, так і надання переваги дешевим масовим профілактичним заходам задля приборкання інфекційних хвороб.

Напрямом подальших досліджень в контексті окресленої проблеми є звернення до тем, які найкраще відбивають сутність радянського режиму та суспільства, наприклад, допомога психічнохворим, «репресивна психіатрія», допомога жінкам і дітям, політика оздоровлення молодих поколінь в УРСР.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисенко М.В. Житло та побут міського населення України у 20–30-х рр. ХХ століття: Монографія. – Вид. друге, доповнене та перероблене / М.В. Борисенко. – К.: ВД «Стилос», 2013. – 270 с.
2. Вадімов Б. За зразковий порядок у місті! / Б. Вадімов // Соціалістична Харківщина. – 1944. – 7 травня.
3. В якому стані ваш будинок? // Соціалістична Харківщина. – 1944. – 23 квітня.
4. Городу – високою санітарною культурою // Красное Знамя. – 1966. – 6 октября.
5. Демченко И. Санитарный актив действует / И. Демченко // Красное Знамя. – 1960. – 4 января.
6. Державний архів Харківської області (ДАХО), ф. Р-1962, оп. 2, спр. 5, 12 арк.
7. ДАХО, ф. Р-1962, оп. 2, спр. 11, 16 арк.
8. ДАХО, ф. Р-1962, оп. 2, спр. 46, 25 арк.
9. ДАХО, ф. Р-1962, оп. 3, спр. 61, 184 арк.
10. ДАХО, ф. Р-1962, оп. 3, спр. 288, 82 арк.
11. ДАХО, ф. Р-1962, оп. 5, спр. 162, 11 арк.
12. ДАХО, ф. Р-1962, оп. 6, спр. 245, 26 арк.
13. ДАХО, ф. Р-1962, оп. 7, спр. 25, 210 арк.
14. ДАХО, ф. Р-5125, оп. 1, спр. 101, 243 арк.
15. ДАХО, ф. Р-5125, оп. 2, спр. 306, 15 арк.
16. ДАХО, ф. Р-5125, оп. 4, спр. 627, 80 арк.
17. Історія міста Харкова ХХ століття / [О.Н. Ярмиш, С.І. Посохов, А.І. Епштейн та ін.]. – Х.: Фоліо; Золоті сторінки, 2004. – 686 с.
18. Каракаш Д.Ф. Достижения советского здравоохранения в Харьковской области / Д.Ф. Каракаш. – Х., 1958. – 29 с.
19. Комплекс биологической очистки «Диканевский» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vodokanal.kharkov.ua/content/kompleks_dikanevskiy.
20. Марзеев А.Н. Санитарная очистка городов и утилизация мусора / А.Н. Марзеев. – К., 1946. – 12 с.

21. Об охране рек, прудов и водоемов г. Харькова от загрязнения. Общеобязательное решение № 12 Харьковского Городского Совета депутатов трудящихся (V сессия X созыва) // Красное Знамя. – 1966. – 15 июля.
22. Обов'язкова постанова № 15 // Соціалістична Харківщина. – 1944. – 25 квітня.
23. Общеобязательное решение № 13 Харьковского Городского Совета депутатов трудящихся (V сессия X созыва). – 1966. – 19 июля.
24. Общеобязательное решение № 29 // Красное Знамя. – 1970. – 5 ноября.
25. Робак І.Ю. Вплив санітарного впорядкування Харкова на покращення умов життя його мешканців у 50–80-ті рр. XX ст. / І.Ю. Робак // Збірник наукових праць [Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди]. Серія: «Історія та географія». – 2010. – Вип. 39. – С. 205–209.
26. Робак І.Ю. Досвід розв'язання міських екологічних проблем у Харкові в 50–80-ті роки XX сторіччя / І.Ю. Робак // Сборник трудов XVIII Международной научно-практической конференции «Казантип-Эко-2012. Экология, энерго- и ресурсосбережение, охрана окружающей среды и здоровье человека, утилизация отходов», 7–11 июня 2010 г. – Щёлкино, АР Крым: в 2-х т. Т. 1. – УкрГНТУ «Энергосталь». – Харьков: «НТНТ», 2010. – С. 277–280.
27. Робак І.Ю. Охрана здоров'я в першій столиці радянської України (1919–1934 рр.) / І.Ю. Робак, Г.Л. Демочко. – Х.: Колегіум, 2012. – 260 с. (іл. 14 с.).
28. Сербин С. Закону – десять лет / С. Сербин // Красное Знамя. – 1970. – 8 июля.
29. Хорош И.Д. Успехи здравоохранения в Харькове за 40 лет советской власти / И.Д. Хорош. – Х.: ХНМО, 1958 – 15 с.
30. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 23, спр. 2352, 8 арк.
31. Шліхта Н.В. Історія радянського суспільства: Навчальний посібник / Н.В. Шліхта. – К.: Видавничо-поліграфічний центр НАУКМА, 2010. – 218 с.
32. Filtzer D. The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia: Health, Hygiene, and Living Standards, 1943–1953 / D. Filtzer. – Cambridge University Press, 2010. – 410 p.

REFERENCES

1. Borysenko M.V. Zhytlo ta pobut mis'koho naselennya Ukrainy u 20–30-kh rr. XX stolittya: Monohrafiya. – Vyd. druhe, dopovnene ta pereroblene / M.V. Borysenko. – K.: VD «Stylos», 2013. – 270 s.
2. Vadimov B. Za zrazkovyyu poriyadok u misti! / B. Vadimov // Sotsialistychna Kharkivshchyna. – 1944. – 7 travnya.
3. V yakomu stani vash budynok? // Sotsialistychna Kharkivshchyna. – 1944. – 23 kvitnya.
4. Gorodu – vyisokuyu sanitarnuyu kulturu // Krasnoe Znamya. – 1966. – 6 oktyabrya.
5. Demchenko I. Sanitarnyy aktiv deystvuet / I. Demchenko // Krasnoe Znamya. – 1960. – 4 yanvarya.
6. Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti (DAKhO), f. R-1962, op. 2, spr. 5, 12 ark.
7. DAKhO, f. R-1962, op. 2, spr. 11, 16 ark.
8. DAKhO, f. R-1962, op. 2, spr. 46, 25 ark.
9. DAKhO, f. R-1962, op. 3, spr. 61, 184 ark.
10. DAKhO, f. R-1962, op. 3, spr. 288, 82 ark.
11. DAKhO, f. R-1962, op. 5, spr. 162, 11 ark.
12. DAKhO, f. R-1962, op. 6, spr. 245, 26 ark.
13. DAKhO, f. R-1962, op. 7, spr. 25, 210 ark.
14. DAKhO, f. R-5125, op. 1, spr. 101, 243 ark.
15. DAKhO, f. R-5125, op. 2, spr. 306, 15 ark.
16. DAKhO, f. R-5125, op. 4, spr. 627, 80 ark.
17. Istoriya mista Kharkova XX stolittya / [O.N. Yarmysh, S.I. Posokhov, A.I. Epshteyn ta in.]. – Kh.: Folio; Zoloti storinky, 2004. – 686 s.
18. Karakash D.F. Dostizheniya sovetskogo zdavoohraneniya v Kharkovskoy oblasti / D.F. Karakash. – H., 1958. – 29 s.
19. Kompleks biologicheskoy ochistki «Dikanevskiy» [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.vodokanal.kharkov.ua/content/kompleks_dikanevskiy.
20. Marzeev A.N. Sanitarnaya ochistka gorodov i utilizatsiya musora / A.N. Marzeev. – K., 1946. – 12 s.
21. Ob ohrane rek, prudov i vodoemov g. Kharkova ot zagryazneniya. Obscheobyazatelnoe reshenie № 12 Kharkovskogo Gorodskogo Soveta deputatov trudyaschihsya (V sessiya X sozyiva) // Krasnoe Znamya. – 1966. – 15 iyulya.
22. Obov'язkova postanova № 15 // Sotsialistychna Kharkivshchyna. – 1944. – 25 kvitnya.
23. Obscheobyazatelnoe reshenie № 13 Kharkovskogo Gorodskogo Soveta deputatov trudyaschihsya (V sessiya X sozyiva). – 1966. – 19 iyulya.
24. Obscheobyazatelnoe reshenie № 29 // Krasnoe Znamya. – 1970. – 5 noyabrya.
25. Robak I.Yu. Vplyv sanitarnoho vporyadkuvannya Kharkova na pokrashchennya umov zhyttya yoho meshkantsiv u 50–80-ti rr. XX st. / I.Yu. Robak // Zbirnyk naukovykh prats' [Kharkivs'koho natsional'noho

pedagogichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody]. Seriya: «Istoriya ta heohrafiya». – 2010. – Vyp. 39. – S. 205–209.

26. Robak, I.Yu. Dosvid rozv'yazannya mis'kykh ekolohichnykh problem u Kharkovi v 50–80-ti roky XX storichchya / I.Yu. Robak // Sbornik trudov XVIII Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Kazantip-Eko-2012. Ekologiya, energo- i resursoberezhenie, ohrana okruzhayushey sredy i zdorove cheloveka, utilizatsiya othodov», 7–11 iyunya 2010 g. – Shchelkino, AR Kryim: v 2-h t. T. 1. – UkrGNTU «Energostal». – Kharkov: «NTNT», 2010. – S. 277–280.

27. Robak I.Yu. Okhorona zdorov'ya v pershiy stolytsi radyans'koyi Ukrayiny (1919–1934 rr.). / I.Yu. Robak, H.L. Demochko. – Kh.: Kolehium, 2012. – 260 s. (il. 14 s.).

28. Serbin S. Zakonu – desyat let / S. Serbin // Krasnoe Znamya. – 1970. – 8 iyulya.

29. Khorosh I.D. Uspehi zdravoohraneniya v Kharkove za 40 let sovetской vlasti / I.D. Khorosh. – H.: HNMO, 1958 – 15 s.

30. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny (TsDAHOU), f. 1, op. 23, spr. 2352, 8 ark.

31. Shlikhta N.V. Istoriya radyans'koho suspil'stva: Navchal'nyy posibnyk / N.V. Shlikhta. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr NaUKMA, 2010. – 218 s.

32. Filtzer D. The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia: Health, Hygiene, and Living Standards, 1943–1953 / D. Filtzer. – Cambridge University Press, 2010. – 410 p.

Ильин В. Особенности санитарной политики советской власти в большом промышленном городе: на примере Харькова (1943–1991)

Целью статьи является выявление особенностей санитарной политики советской власти, которые в то же время раскрывают отдельные существенные черты советской системы как таковой. Определено, что массовые мероприятия по санитарной очистке Харькова в период послевоенного восстановления отражают плано-мобилизационные черты советской системы. В то же время указанные мероприятия сочетались с гражданской инициативой в этом направлении. Объясняется, что выбор власти в пользу проведения дешевых массовых профилактических мероприятий в деле ликвидации инфекционных заболеваний, как и слабое оснащение промышленных предприятий очистными сооружениями, определялось приоритетным финансированием ресурсно-затратной тяжелой промышленности. Установлено, что санитарная очистка города в течение длительного периода осуществлялась в условиях частичного вакуума в союзном законодательстве. В этих условиях деятельность санитарных врачей нередко была представлена случаями халатности, мошенничества, коррупции.

Ключевые слова: советский Харьков, история здравоохранения, месячники чистоты, общественные санитарные инспектора, чрезвычайные противоэпидемические комиссии.

Ilyin V. Peculiarities of the Soviet sanitary policy in a big industrial city: on the example of Kharkiv (1943–1991)

The aim of the article is identifying peculiarities of the Soviet sanitary policy which at the same time reveal some essential features of the Soviet system itself. It is defined that mass measures on a sanitary cleaning of Kharkiv in the period of post-war recovery reflect planning and mobilizing features of the Soviet system. At the same time specified measures coincided with the civil initiative in that direction. It is explained that a choice of authorities in favor of a cheap mass preventive measures for the elimination of infectious diseases as well as weak anti-pollution equipment of industrial enterprises, was caused by priority funding of the heavy industry which growth barely covered the expenditure of resources. It is found that sanitary cleaning of the city for a long period was carried out in conditions of a partial vacuum in a legislation of the USSR. In such situation the activities of sanitary doctors often have been represented by cases of negligence, fraud and corruption.

Key words: Soviet Kharkiv, history of healthcare, months of cleanliness, civil sanitary inspectors, emergency anti-epidemic commissions.

Одержано 4.03.2016